

Liebig Reklam Kartları

Elvan TOPALLI*

Öz

Sonradan Baron ünvanını alacak olan ünlü Alman kimyager Justus Freiherr von Liebig (1803-1873), alanında birçok yeniliğe imza atmıştır. Bunlar arasında kurduğu fabrikada üretilen et özütü ve et bulyon, o döneme kadar bilinmeyen ürünlerdir. Üretimi gittikçe artan Liebig ürünlerinin, ilk ve yeni olması kadar dönemin gözde reklam araçlarından faydalanmasının etkisi de büyüktür. Bu araçlardan biri, reklam kartlarıdır. 1856'da kurulan Liebig Et Özütü Şirketi, 1872'den itibaren reklam kartları basmaya başlamıştır. Ki bu tür kartlar, dönemin gittikçe gelişen çok renkli taş baskı tekniğinin ürünleridir. Hem reklamcılığın gelişiminde, hem ürünlerin tanıtımında ve satılmasında, hem de koleksiyonculuğun ilerlemesinde önemli rol oynayan bu kartlar, Liebig için, belli bir konu başlığı altında seriler halinde üretilmiştir. Önceleri, bayilerde et özütü alanlara promosyon olarak verilen Liebig reklam kartları, artan talep üzerine parayla satılmaya başlamıştır. Talebin artmasıyla sayısı 12 bini bulan Liebig kartları, içerik ve biçim açısından büyük zenginlik sunmaktadır. Boyutları farklılık gösteren kartlar, seriler halinde üretilse de her zaman numaralandırılmış değildir. Kartların arkasındaki metinler, bazen öndeki görselleri açıklayıcı bilgiler içerirken, bazen reklamı yapılan ürün hakkında bilgi vermekte, bazen de yemek tarifi yer almaktadır. Kartlar, 14 ülkeye yayıldığından metinleri çeşitli dillerde yazılmıştır. Görsellerin ve içeriklerin doğruluğu, tartışmaya açıktır. Kartların önünde ürünün imgesi ve Liebig'in imzası genellikle bulunmaktadır. Bu kartları basan litografi firmalarının ve ressamın isimlerinden bilinenler vardır. Bunlar, dönemin diğer sigara ve reklam kartları, fes paketi etiketleri gibi efemera örneklerinin ve küçük objelerin üzerindeki görsellerin tasarımlarıyla benzerlik ve farklılıklar göstermektedir. Tarihi, kültürel, edebi, coğrafi, bilimsel, dini, askeri, doğal, toplumsal, geleneksel, modern ve sanatın çeşitli dallarına dair konular yer alırken üslup olarak Barok, Rokoko, Art Nouveau, Pre-Raphaelite Birliği'ne özgü özelliklere rastlanmaktadır. Ve yine doğaldır ki, bu görseller arasında Türk, Doğu, oryantal esinli olanlar da vardır. Bu bildiride, özellikle oryantalist temalı bu kartlara, özette değinilenler paralelinde bakılarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Liebig, reklam, kart, koleksiyon, oryantalist

* Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, elvant@uludag.edu.tr

Liebig Trade Cards

Elvan TOPALLI*

ABSTRACT

Famous German chemist Justus Freiherr von Liebig (1803-1873) who was later granted the “baron” title, has led the way to many innovations in his field. Among them are the meat extract and bouillons produced in the meat plant that he has established as the unique items which were not known at all until then. With the increased production growth of the Liebig goods, the favourite advertising tools used to promote them. Among these tools were the advertising cards. The Liebig Company which was established in 1856, started to issue the advertising cards in 1872. These types of cards were the examples of chromolithography which was improving intensively at that period. The cards were printed under the heading of a special subject and they were printed in series. With the increased demand the number of the cards reached to 12 thousand, and that resulted in the richness in content and style. The scripts at the back of the cards sometimes contained information as to the images at the front, sometimes they were presenting information of the product that was promoted or were including recipes of different food items. In general, it can be observed that there is the image of the product and Liebig’s signature in front of the cards. Some of the lithographers who printed these cards and the artists are known. They share similarities and differences with the designments of the other examples in the period. Mostly, historical, cultural, literal, geographical, scientific, religious, military, natural, social, traditional, modern and subjects in relation to various fields of art were taking place and the styles used were Baroque, Rococo, Art Nouveau, The Pre-Raphaelite Brotherhood features. And there were images inspired by Turkish, Eastern and Oriental styles also. The correctness of the images and the narratives are open to disputes. In this bulletin the evaluations will be done in parallel with these features, especially of the ones with oriental themes.

Keywords: Liebig, Advertising, trade card, collection, orientalist

JUSTUS LIEBIG

Justus Liebig (1803-1873), organik kimya ve tarımsal kimya alanında çalışmaları olan Alman bir kimyagerdir. Küçük yaşlardan itibaren babasının laboratuvarına girip çıkan Justus, bir eczanede çıraklığı sırasında kazaya neden olsa da, 15 yaşında kendini kimyaya adar. Bonn ve Erlangen'deki eğitimi ve doktora ünvanının ardından kendini yeterli görmeyerek, dönemin önemli kimya merkezlerinden Paris'e gider. Burada iki yıl kalan Justus, Joseph Gay-Lussac ile çalışır. Gay-Lussac ve Alexander von Humboldt'un tavsiye mektupları sayesinde, ülkesine döndüğünde Giessen Üniversitesi'nde görevlendirilir (1824). İki yıl sonra profesör olur; ama 1852'de Münih'e taşınır ve hayatının sonuna kadar burada kalır. 28 yılını geçirdiği Giessen'de, geldiği küçük okulu dünyaca ünlü bir kimya merkezi haline getirir. Birçok kimyasal üretime imza atan Justus, aynı zamanda çok iyi bir öğretmendir. İngiltere ve Amerika'dan da öğrencileri olur. 1842'de İngiltere turu ile konferanslar vermesi, daha tanınmasını sağlar ([https://h2g2.com/...](https://h2g2.com/)). Hayatı boyunca yaptığı yeni buluşlar, beraberinde tartışmaları getirmiş; kimileri Liebig'i desteklemiş, kimileri de eleştirmiştir. Giessen yıllarında Justus, Friedrich Wöhler ile işbirliği içindedir; birlikte çeşitli kimyasalları keşfederler, ürik asit hakkında deneylerini yayınlarlar. Alkali ve aminoasitler üzerine çalışırlar. Tarımsal kimyaya yönelirler. Bugüne kadar kullanılan bazı yöntemlere imza atarlar. Justus, aşağı yukarı kariyerinin ortalarında biyokimyaya, başka bir deyişle canlı organizmalara yönelir. Kan, idrar vb. analizlere yönelirken hayvanların metabolizmalarıyla ilgilenir. Bitki kimyası ve bunun tarımla ilişkisini gözlemler. Döneminin en etkili Alman kimyagerlerinden biri olan Justus Liebig, kimya eğitiminde öncü, organik kimyada kâşif, yiyecek ve tarımdaki kimya uygulamaları üzerine ciddi anlamda eğilen ilk kimyager, çok karmaşık olan biyokimya alanında temel araştırmalara başlayan bir bilim adamıdır ([www.encyclopedia.com/...](http://www.encyclopedia.com/)). Humus ve gübrenin önemini kavrayan Liebig, nitrojen bazlı gübreyi keşfeden ilk kişidir. Ayrıca çocuklar için hazır süt deneyleri yapar. Bunların dışında aynaları sırlama çalışmaları vardır (Brock, www.britannica.com). Kimya alanında yayınlar yapmış ve bir dergi çıkarmış; birçok ödül kazanmıştır. Şiirler yazdığı da bilinmektedir. Kendisinden sonra alanında adına madalyalar verilmiş; çeşitli vesilelerle kutlamalar yapılmıştır (www.wikizero.info). Laboratuvar çalışmalarına önem veren ve modern tarımın öncülerinden biri olarak tanımlanan Liebig, 1845'te baron ünvanını almıştır (www.famousscientists.org). Bugün Giessen'deki üniversite, Justus Liebig'in adını taşıırken Giessen'de çalıştığı laboratuvarlar da Liebig Müzesi'dir.

LIEBIG ET ÖZÜTÜ ŞİRKETİ (LIEBIG EXTRACT OF MEAT COMPANY)

Liebig, birçok deney ve aşamadan sonra sığır eti özü üretmeyi başarmış; Belçikalı mühendis George Giebert'in desteğiyle 1863'te kurulan fabrika, 1865'te Liebig Extract of Meat Company (Liebig Et Özütü Şirketi) adını almıştır (Günsur, 2018: 39). Denize yakın konumu, ucuz üretim sağlama imkânı, hayvanların doğal ortamda yetişmesi gibi avantajlar sunan Uruguay-Fray Bentos'taki fabrika, zamanla diğer binalar ve çiftliklerle genişlemiş, endüstriyel yönden gelişmiştir. Avrupalı göçmenlere de iş imkânı sağlayan bu fabrikada, 5000 işçinin çalıştığı belirtilmektedir. Gerçek ete ucuz bir alternatif olarak et özü üretilmesindeki amaç, gerçek eti saf dışı bırakmak değil, genellikle yünü ve yağı için kullanılan çiftlik hayvanlarından daha fazla yararlanmaktır (www.newworldencyclopedia.org). Diğer bir amaç ise hasta ve yoksullara daha ucuza besin sağlamaktır. Hatta bunun, savaştaki askerler için besleyici ve avantajlı bir ürün olduğu düşünülmektedir (Brock, www.britannica.com). Besin değerini kaybetmeden etin boyutunu küçülterek koruma metodu, diğer bir deyişle etin, deri-kemikten arındırılması ve suyunun azaltılmasıyla hacim olarak küçültülüp hafiflemesi, Liebig'in keşfidir; yoksa öncesinde

¹ Yazarı belli olan ve olmayan çevrimiçi kaynakların tam adresi ve erişim tarihleri, kaynakçada verilmiştir.

de konserve benzeri uygulamalar yapılmaktadır. Ama Liebig'in ki pratik, ucuz ve kullanışlı bir çözüm olur ve onun adıyla üretilmeye karar verilir: "Liebig Fleischextrakt" (Liebig Et Özütü) (Sanguinetti www.tkinter.org...). 1860'larda sıvı olarak hazırlanan et özütü, daha sonrasında ezme veya bulyon haline dönüştürülmüştür.

Uruguay'da kurulan fabrika ve çiftlikleri gösteren çok fazla görsel olmamakla birlikte buralar, Liebig reklam kartları üzerinde görülebilmektedir. Kartlarda bazen çiftliklerin hayvan kapasitesi, elde edilen özütün kaç ton olduğu, uluslararası sergilerde hangi madalyaları aldığı vb. yazılmıştır. Aylar geçtikçe bu rakamlarda artış görülür ki bu bir yandan da reklamcılığın getirisiidir.

REKLAM KARTLARI

Tüketicieye ulaşmanın ucuz ve etkili yöntemlerinden biri olan reklam kartlarının Altın Çağı 1876-1904 yılları arasındadır yani Victoria Dönemi'nin sonlarıdır. Ama geçmişi, 1700'lere kadar uzanmaktadır. 1798'de Alois Senefelder, yağ/su karışıklığından yararlanarak taşbaskı (litografi) tekniğini geliştirmiştir. Burada, yağ emen, gözenekli bir kireçtaşı kullanmıştır. Taş üzerindeki yazı ya da resim, yağlı mürekkep ya da yağlı tebeşirle yapıp yağ içerikli boyalarla renklendirilmektedir. Sonrasında taş, içinde çok seyreltik kezzap ve arapzamlı bulunan bir çözeltiye daldırılarak boş yüzeylerin, bu çözeltiyle aşınması sonucu yazı ve resimler daha belirgin hale getirilmektedir. Her baskı işleminden önce de bu, deri kaplı bir merdaneye mürekkeplenmektedir. İşlem süresince kireçtaşının gözenekleri, yazılı-çizili yerlerdeki yağlı mürekkebi üzerine almaktadır. 1830'lu yıllarda bundan geliştirilen kromolitografi (renkli taşbaskı) tekniği ile de ilk kez doğal renklere uygun renkli baskı gerçekleştirilmiştir (Labarre, 1995: 94-95; Anonim, tarihsiz:34; www.cartolino.com...).

1850'lerde Amerika'da siyah beyaz kartlar basan Alman asıllı Louis Prang, 1873'te Viyana Uluslararası Sergisi'nde, yaptığı renkli reklam kartıyla ödül kazanır. Fransa'da da aynı dönemlerde başlayan bu uygulama, gittikçe popüler olur. Kromolitografi tekniğinin avantajlarından yararlanan reklam kartları, birbirine görsel olarak benzerlik gösterse de, her firmaya ve ürüne göre farklılıklar sunmaktadır (<http://rmc.library.cornell.edu> ...). Uluslararası sergilerin popüler ürünlerinden olan kartlar, etkileyici görselleri, mizahi veya bilgilendirici sözleriyle dikkat çekicidir.

Önceleri herhangi bir dükkânda alışveriş yapanlara bedava verilen bu kartlar, sonrasında belli bir üründen belli miktarda alındığında ödül gibi sunulan veya kupon karşılığı verilen kartlar haline gelmiştir diyebiliriz. Böylece albümler ve koleksiyonlar oluşturulmuştur. Kartlar ya da albümler, bunların, hem müşteriler veya koleksiyonerler, hem de çocuklar arasında değiş tokuşunu gündeme getirmiştir (www.cartolino.com...). İlk başlarda aile fertlerinin birbirine gösterdiği ve birbirinden tamamladığı ve eğlence kaynağı olan kartlar, benzer amaçla günümüz koleksiyonerlerine hitap etmektedir. Tüketicinin beğeni ve ilgisine, reklamı yapılan ürünün özelliklerine göre biçimlenen bu kartlardaki konu çeşitliliği, Liebig reklam kartları için de geçerlidir. Kromolitografi tekniğiyle üretilen bu kartların, üretim safhalarını, Liebig reklam kartları arasındaki altı kartlık bir seride resimler halinde görmek mümkündür.

LIEBIG REKLAM KARTLARI VE GÖRSEL ÖZELLİKLERİ

1870'lerden itibaren birçok dilde basılan Liebig reklam kartlarının sayısı 11-12 bin civarındadır. Bugün internette görselleri mevcut olduğu gibi satışları da yapılmaktadır (Bosch, www.chromo.be/). Genelde 6, bazen 12 veya 24 kart olarak seri halindedir ve ortalama 10,5 x 7 cm. boyutlarındadır. Seri halindeki çoğu reklam kartı gibi, her seri belli bir konu başlığı altındadır ve bazı seriler numaralandırılmıştır. Sayı göz önünde bulundurulduğunda, konu çeşitliliği

dikkate değerdir. Aynı konuda farklı seriler üretildiği gibi bir başlığın alt başlıkları halinde üretildiği de söylenebilir. Konu türlerine kısaca göz attığımızda, ünlü binalar, ünlü kişiler, krallar, imparatorlar, yazarlar, besteciler, ressamalar, filozoflar, kâşifler, hayvanlar, çiçekler, değişik ağaçlar, farklı coğrafyalar, kültürler ve hayatlar, dini sahneler, buluşlar, tarihi olaylar, savaşlar, farklı gelenekler, bayramlar, edebi karakterler, operalar, mitoloji, masallar, çocuklar, spor türleri, taşıtlar, enstrümanlar, danslar, 1001 Gece Masalları, sahne sanatları, anıtlar, peygamberlerin hayatları, Dünyanın Yedi Harikası, mağaralar, deniz fenerleri, teknolojik gelişmeler, sirkler, sihirbazlıklar vb. gibi konularla karşılaşırız. Bunların içinde Türklerle ilgili, Doğu ile bağlantılı, Orta Asya, Anadolu ve Balkanlar ile ilgili birçok örnek vardır. Balkan Orduları (Resim 1, 2), Dardanel/Çanakale (Resim 8, 9, 11, 12, 13, 15), Türkiye serileri (Resim 16, 17, 18, 19, 22, 24), Türkler ile ilgili serilerden birkaçıdır². Bu bağlamda sayılabilecek diğer seri başlıklarından bazıları ise şöyledir: Boğazlar, Savaşlar, Değerli Taşlar, Dünya Dansları, Ulusal Müzik Aletleri, Akdeniz'e Yolculuk, Dantelin Hikâyesi, Halk Bayramları, Çiçeklerin Evi, Meyvalar, Su, Yemek, Sedir Ağaçları, Cezayir, Fas, Semerkand, Ünlü Camiler, Doğu, Okuma Yazma, vb.

1870'lerde her paket ile verilen Liebig reklam kartları, 1880'lerde moda haline gelmiş; Liebig Şirketi 14 ülkede binlerce kartın dağıtımını sağlamıştır (Kamminga, Cunningham, 1995: 62-63). Farklı dillerde basılmasının nedeni de budur. Görselliği gittikçe gelişen bu kartların dağıtımçıları, yazarları, çizerleri, basanları kimdir gibi soruların cevapları netlik kazanmış değildir. Ama SALT Araştırma kütüphanesindeki kart örneklerinin tanıtıcı künyelerinde, James Thiriar (1889-1965) ve Dimitri Dolgoff (1860-1939) gibi isimler karşımıza çıkmaktadır. James Thiriar, savaşa katılmış, savaşın arka planına ait resimler, askeri üniforma çizimleri ve haritalar yapmış, gazete illüstrasyonları ve pul tasarımlarına imza atmış Belçikalı bir ressamdır (<http://artinstamps.blogspot.com.tr>...). Dimitri Dolgoff hakkında sağlıklı bir bilgiye ulaşılamamıştır. Diğer taraftan, sadece Liebig Şirketi için çalışan basımevleri vardır. Liebig kartlarını basan litografi basımevlerinden bazıları şöyle sıralanabilir: Testi et Massin, D.Hutinet, Champenois, Klingenberg vb.

Litografik baskı, ciddi bir iş gücü ve bütçe ister. Reklamın amacı da, şirketi, ürünü ve itibarını korumaktır. Rakipler ve taklitleri oldukça durum mahkemelere yansımış ve Liebig'in mavi renkli imzası ürünün garantisi haline gelmiştir (Bosch, www.collectomania.be...). Kartlarda Liebig'in imzasının yanı sıra Liebig et özütünün veya çorbasının, bulyonların paket çeşitleri birer imge olarak görülmektedir. Genelde kartların arka yüzünde, kartlardaki görsellerin açıklayıcı bilgilerine yer verilebildiği gibi bazen de Liebig özütüyle yapılan yemek tarifleri yer almaktadır (www.cartolino.com...). Daha sonraları ünlü aşçılara Liebig ürünleriyle yapılan tarifler hazırlanmış ve kitaplara dönüştürülmüş; Liebig yemek tarifleri, menü ve takvimlerde yer almaya başlamıştır.

Liebig reklam kartlarından bazılarının arkasındaki bilgilere göz atacak olursak; örneğin, 1872 tarihli Asyalı kadınlar / Dünya Halkları serisinden Türkiye kartının (Resim 5) arkasında "Liebig et özütü ne yağ ne jelatin içerir. Liebig et özütünü kullanmak hem çok ucuza mal olduğu hem de yemeklerinize lezzet kattığı için avantajlıdır. Kırsal alanda taze eti pişirmek zor olduğundan Liebig et özütü her zaman için ve çok ucuza harika çorbalar hazırlamanıza imkân verir; soslara ayrı tat kattığından ve sebzeleri enfesleştirdiğinden de çok değerlidir. Saf ve özenli bir mutfak için sağlık ve mutluluk!...(.) Liebig, saf et özütü, birinci kalite etle hazırlanmış, hiç katkı maddesi olmayan özüt (..)" gibi reklam amaçlı ürün tanıtıcı sözler yer alırken 1880 tarihli Dünya Dansları serisinden Türkiye kartı arkasında, acı soslu kızarmış domuz eti tarifi verilmektedir

² Sözlü sunum sırasında gösterilen görsellerin (Liebig reklam kartları ve karşılaştırıldıkları diğer örnekler vb), burada mecburen azaltılmıştır. Ayrıca binlerce Liebig reklam kartlarının görsellerine internette ulaşılabilir ve buradaki kaynakçada bu sitelerden bazılarına yer verilmiştir.

(Akçaoğlu, 1998: 33). 1910 tarihli Balkan Orduları serisindeki Türkiye I ve Türkiye II kartları (Resim 1, 2) arkasında, askeri birliklerle ilgili bilgi verilirken 1911 tarihli Dardanel (Çanakkale) serisinin kartları (Resim 8, 9, 11, 12, 13, 15) arkasında ise ön yüzlerindeki görselleri açıklama niteliğinde, Çanakkale Boğazı, yerleşimleri ve kaleleri hakkında açıklamalar yer almaktadır. Örneğin, Dardanel (Çanakkale) serisinin Gelibolu kartı (Resim 13) arkasında, “Gelibolu, Çanakkale Boğazı'nın Marmara Denizi'ne açıldığı yer. Burası kimi zaman adını boğaza ödünç verir. Gelibolu bir kıyı kentidir. Antik dünyada burası ticaretin en yoğun yaşandığı yerdi (...)Başta maroken ve seramik olmak üzere önemli miktarda ticaret gerçekleştirirler. Bugün 30 000 kişinin yaşadığı Gelibolu, Türkler' in ele geçirdiği ilk Avrupa merkezidir. Süleyman Paşa için dikilmiş ilginç anıt mezar vardır.” gibi sözler yazılıdır (Akçaoğlu, 1998: 39). 1910 tarihli Türkiye serisi kartları (Resim 16, 17, 18, 19, 22, 24) arkasında da, Dardanel (Çanakkale) serisi kartlarındaki gibi, ön yüzlerindeki görselleri açıklayıcı bilgilere rastlanmaktadır. Örneğin, Türkiye serisinden İstanbul'da Büyük Pazar /Kapalıçarşı kartı (Resim 19) arkasında, “Türk kentleri genelde bizim kentlerimizde olduğu gibi, dükkânlar ve mağazalarla çevrelenmiş sokaklara sahip değildirler. Bütün satış yerleri ve zanaatkar dükkânları cinslerine göre bir çeşit hal olan, Pazar adını taşıyan yerlerde toplanmıştır.” cümlelerine yer verilmiştir (Akçaoğlu, 1998: 37).

Liebig kart basımları, son olarak İtalya'da olmak üzere, 1975'e kadar sürmüştür (www.wikizero.info...). Binlerce olan Liebig reklam kartları için çeşitli kataloglar hazırlanmış olmakla birlikte hiçbiri tam değildir; ilk katalogun tarihi hakkında bile çelişkili ifadeler vardır. Örneğin ilk olarak 1883'te Pipein Gamba tarafından bir katalog hazırlandığı söylendiği gibi ilk katalogun 1903'te hazırlandığı da söylenmektedir (Bosch, www.collectomania.be...).

KARŞILAŞTIRMA VE SONUÇ

Sonuç olarak reklam kartları, dönemin görsel ansiklopedisi gibidir; konu ve boyutu düşünüldüğünde, adeta cepteki ansiklopedidir. Bugünkü medya ortamının olmadığı ve kitapların o dönemde pahalı olduğu göz önünde tutulursa, cazibesi ve yaygınlığı bir kez daha anlaşılacaktır. Ayrıntıya, estetiğe, görselliğe verilen önem ise sanata olumlu bir katkı olarak görülebilir. Yüzyıl dönümüyle birlikte gazete-dergi reklamlarının artması, bu tür kartların azalmasına; ama bir koleksiyon objesi olarak değer kazanmasına neden olur. Bunlar içinde oryantalist temalı olanlara bakıldığında, görsellerinde ve/veya yazılarında bazen hatalar yapıldığı görülmektedir (Akçaoğlu, 1998: 34, Kaya, <http://gezginderji.com...>). Bu makalede yer alan görsellerde de bu tür yanlışlıkları bulmak mümkündür. Örneğin, kartların üzerindeki resimlerde, gösterilen mekân ya da yapıların, gerçekleri gibi olmadığı; kadınlarla erkeklerin aynı yerde ve kibleye dönük olmaksızın namaz kılar gibi gösterildiği vb görülebilir. Ama bunların yanında, fotoğraftan çalışıldıkları belli olup oldukça gerçekçi görseller bulunmaktadır. Aslında oryantalist tablolarında olduğu gibi, bunlarda da hayali ya da gerçekçi tasvirler görülmektedir diyebiliriz. Ayrıca eklektik olarak nitelenebilecek tasvirler, tablolarında olduğu gibi reklam kartlarında gözlemlenebilir. Sadece bu tür sanat malzemesinde değil, efemeraya girebilecek olan, bu dönemin oryantalist sigara reklam kartlarında, sigara kâğıtlarında ve reklamlarında, diğer sabun, parfüm, çikolata, margarin (Palmin), şeker (Saccharin) vb. reklam kartlarında ve reklamlarında, fes paketi etiketlerinde kullanılan görsellerin, birbiriyle benzer ya da aynı bakış açısına sahip olduğu görülür (Topallı, 2016: 78; Topallı, 2017: 283, 286). Dönemin sanat ve reklam anlayışı, baskı tekniği, ilgilendiği konular, sanatsal yaklaşımı, sanat alanları arasındaki etkileşim, fotoğrafın katkısı tüm bu örneklerle yansımaktadır. Reklam açısından bakıldığında, benzer kompozisyon düzenlemeleri, yazı stilleri, görsel ile yazıların oranı, ürünle ilgili bilgilerin verilmesi, sigara ve et özütü gibi ürünlerin sağlığa zararı henüz bilinmezken ünlülerin veya doktorların ağzından ürünü öven sözlere yer verilmesi, üreticinin imzasının (S.Anargyros ve

J.Liebig gibi) yer alması söz konusudur (Topallı, 2016: 76). O dönemde veya sonrasında Türk ressamların, benzer konuları tablolarına taşıması ise dikkat çekicidir. Örneğin Bahriyeli İsmail Hakkı Bey (1863-1926)'in Çanakkale Savaşı, Namık İsmail (1890-1935)'in Harman, Şevket Dağ (1876-1944)'in III. Ahmet Çeşmesi tablolarındaki yaklaşımlarla Liebig reklam kartları üzerindeki resimler arasında benzerlikler görülmektedir. Bunların tümü, sanatçıların ortak bakış açısını ve sanat anlayışını yansıtmakta; ayrıca fotoğrafın etkisini göstermektedir ki fotoğrafçıların konuya yaklaşımı da bu örneklerle aynıdır.

Bahsedilen tablo ve efemera malzemesinde karşımıza çıkan görseller, adeta bir imge havuzu oluşturulduğunu, buradan yapılan seçimler ve bazen değişikliklere veya yorumlara yer verilerek tasvir edildiğini düşündürmektedir. Bu görsel bolluk, zaman zaman görsel kirliliğe ve yinelenmelere yol açmıyor değildir. Ama moda olan, herkese hitap eden ya da ilgi çekeceği düşünülen, bazen bir anlamda "öteki"yi yansıtan görsellerin kullanımıyla karşılaşılmaktadır. Bu görsellere, 1001 Gece Masalları, çeşitli seyahatnameler, giysi albümleri, oryantalist ressamların eskizleri ve tabloları, Description de l'Egypt gibi kaynakların ve zamanla oryantalist fotoğrafların etkisi yadsınamaz. Liebig reklam kartlarındaki görsellere esin kaynağı olabilecek tablo ve fotoğraflara, ayrıca benzerlik kurulabilecek diğer görsellere burada kısaca bakacak olursak: Asyalı Kadınlar/ Dünya Halkları serisinden Türkiye kartı (Resim 5) ile Akdeniz Çevresi serisinden Türkiye kartı (Resim 4), bir oryantalist fotoğraf ayrıntısı (Resim 6) ve Fatima isimli oryantalist sigaranın reklamı (Resim 7) karşılaştırılabilir. Ayrıca Balkan Orduları serisinden Türkiye II kartı (Resim 2) ile J.L.Gérôme'un Türk Nöbetçi tablosu (Resim 3); Dardanel (Çanakkale) serisinden Kumkale kartı (Resim 9) ile F.A.Bridgman'ın Cezayirli İki Kadın tablosu (Resim 10); aynı seriden Gelibolu kartı (Resim 13) ile J.L.Gérôme'un Camide Dua Eden/ Müezzin, Kahire tablosu (Resim 14) karşılaştırılabilir diğer örneklerdir. Türkiye serisinden İstanbul'da Büyük Pazar/ Kapalıçarşı kartı (Resim 19) ile T.Allom'un Kapalıçarşı'da Kalpakçılar Caddesi resminin gravürü (Resim 20) ve Sébah & Joaillier'in fotoğrafı (resim 21); aynı seriden Sultan Ahmed/ III.Ahmed Çeşmesi kartı (Resim 22) ile R.Ernst'in III.Ahmed Çeşmesi tablosu (Resim 23); yine aynı seriden Zengin Bir Türk Haremi kartı (Resim 24) ile F.Goodall'un Haremde Yeni Bir Işık tablosu (Resim 25) birbirlerine benzerlik göstermektedir. Kartların resimlerine, esin kaynağı olabileceği düşünülen diğer ressamlar arasında, A.Schreyer, H.Vernet, J.Paul, A.Preziosi, J.F.Portaels, J.F.Lewis, E.Lear, F.Ballesio, E.Dinet, A.J.Franke, A.G.Decamps, P.F.Meyerheim gibi çoğu oryantalist ressam yanında Rönesans ressamlarından Tiziano, Pre-Raphaelite Birliği ressamlarından J.W.Waterhouse, C.A.Collins sayılabilir. Ayrıca söz konusu görseller için, dönemin önde gelen sanat üsluplarından Pre-Raphaelite Birliği ve Art Nouveau sanatçılarının, konu ve biçim bakımından esin kaynağı olduğu görülebilmektedir. 19.yüzyılın ikinci yarısından yüzyıl dönümüne parlak dönemini yaşayan reklam kartları, görsel zenginliği, ayrıntıcılığı, konu çeşitliliği, bilgi aktarımı, koleksiyonculuk, sanat ve reklam anlayışı ile dönemini yansıtmakta; bize birçok açıdan bol malzeme sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akçaoğlu, H. (1998). "İlginç Resim Serilerinde Garip Bir Türkiye İmajı-Liebig Reklam Kartları", *Albüm Dergisi* (3), İstanbul, s.32-40.
- Aksu, İ. (2003). *Dönem Dönem Eski Çanakkale Kartpostalları ve Fotoğrafçıları*, Olay Gazetesi, Çanakkale.
- Anonim. (Tarihsiz) *Yazı, Kâğıt ve Matbaanın Tarihsel Serüveni*, Promat Matbaa Müzesi, İstanbul.
- Anonim. "Baron Justus von Liebig (1803 - 1873)", https://h2g2.com/edited_entry/A38425575 (Güncelleme tarihi: 29.11.2011, Erişim tarihi: 20.01.2018)
- Anonim. "Baron Justus von Liebig." *Encyclopedia of World Biography*, <http://www.encyclopedia.com/people/science-and-technology/chemistry-biographies/baron-von-justus-liebig> (Erişim Tarihi: 20.01.2018)
- Anonim. "Cartolino" : <http://www.cartolino.com/en/liebig-cards.html> , (Erişim tarihi: 20.01.2018)
- Anonim. "Justus von Liebig" , <http://www.wikizero.info/index.php?q=aHRocHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpd2kvSnVzdHVzX3Zvbl9MaWVhWc> (Erişim tarihi: 20.01.2018)
- Anonim. "Justus von Liebig" , http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Justus_von_Liebig (Güncelleme tarihi: 05.08.2014, Erişim tarihi: 20.01.2018)
- Anonim. "Justus von Liebig", <https://www.famousscientists.org/justus-von-liebig/> (Erişim tarihi: 20.01.2018)
- Anonim. "Stamp Art", <http://artinstamps.blogspot.com.tr/2015/06/james-thiriar.html> (Güncelleme tarihi: 15.06. 2015, Erişim tarihi: 20.01.2018)
- Anonim. "Trade Cards: A Short History", Cornell University Library, <http://rmc.library.cornell.edu/tradecards/exhibition/history/index.html#modalClosed> (Erişim tarihi: 20.01.2018)
- Bosch, A.van den. "Collectomania", <http://www.collectomania.be/old/card/cards.html> (Erişim tarihi: 20.01.2018)
- Bosch, A.van den., www.chromo.be/ (Erişim tarihi: 20.01.2018)
- Brock, W.H. "Justus, baron von Liebig", <https://www.britannica.com/biography/Justus-Freiherr-von-Liebig> (Erişim tarihi: 20.01.2018)
- Günsür, M. (2018). "Liebig Koleksiyon Kartları", *Efemera Dergisi*, sayı 3, İstanbul, s.32-39.
- Jowett, P.S. (2012). *Balkan Harpleri'nde Ordular 1912-13*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kamminga, H., A.Cunningham (ed.). (1995). *The Science and Culture of Nutrition 1840-1940*, Clio Medica, Amsterdam, Atlanta.
- Kaya Ö. "Liebig Kartlarında İstanbul İmajı ve İstanbul'un Fethi", <http://gezgindergi.com/liebig-kartlarinda-istanbul-imagi-istanbulun-fethi/> (Erişim Tarihi: 20.01.2018)
- Labarre, A. (1995). *Kitabın Tarihi, İletişim Yayınları-Cep Üniversitesi*, İstanbul.
- Langbehn, V.(ed.). (2010). *German Colonialism, Visual Culture and Modern Memory*, Routledge Studies in Modern European History, NY.
- Neret, G. (ed.). (2007). *Description de l'Egypt, UK.*
- Sanguinetti, O.&O. "History of Meat's Extract", http://www.tkinter.org/Romania/Liebig_Cards/info.htm (Erişim tarihi: 20.01.2018)
- Topallı, E. (2016). "20.Yüzyıl Başında Amerika'da Üretilen Türk Sigara Örneklerinde Oryantalist İmaj: Sotirios Anargyros Üretimi Sigaralar", *III.Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, cilt III, Bakü, s.75-78.
- Topallı, E. (2016). "Jean François Portaels'in Oryantalist Kadın Portrelerinde Takılar", *Lidya "Altın Ülke" – Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Manisa, Salihli Belediyesi, s.230-238.

Topallı, E. (2016). "Jean François Portaels ve Jan Frederic Portielje'nin Oryantalist Portrelerinde Takılar", Lidya "Altın Ülke" – Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu Bildiri Kitabı, Manisa, Salihli Belediyesi, s.412-414.

Topallı, E. (2016). "19.Yüzyılın Oryantalist Portrelerinden Takı Detayları", Lidya "Altın Ülke" – Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu Bildiri Kitabı, Manisa, Salihli Belediyesi, s.415-418.

Topallı, E. (2016). "19.Yüzyıl Sonu-20.Yüzyıl başı Fotoğrafları Eşliğinde Jean François Portaels'in Portrelerindeki Takılar", Lidya "Altın Ülke" – Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu Bildiri Kitabı, Manisa, Salihli Belediyesi, s.419-420.

Topallı, E. (2017). "Fes Paketi Etiketleri", XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı, cilt I, Sakarya, s.277-289.

RESİM LİSTESİ:

Resim 1: Liebig reklam kartı, Balkan Orduları serisinden Türkiye I, 1910 <http://maviboncuk.blogspot.com.tr/2013/08/the-liebig-trade-cards-turkish-subjects.html#!/2013/08/the-liebig-trade-cards-turkish-subjects.html> (Erişim tarihi: 20.01.2018)

Resim 2: Liebig reklam kartı, Balkan Orduları serisinden Türkiye II, 1910 <http://maviboncuk.blogspot.com.tr/2013/08/the-liebig-trade-cards-turkish-subjects.html#!/2013/08/the-liebig-trade-cards-turkish-subjects.html> (Erişim tarihi: 20.01.2018)

Resim 3: J.L.Gérome (1824-1904), Türk Nöbetçi <https://i.pinimg.com/170x/0c/77/59/0c7759a0d002f30213331ed48e1c81f6--history-pics-bir.jpg> (Erişim tarihi: 20.01.2018)

Resim 4: Liebig reklam kartı, Akdeniz çevresi serisinden Türkiye <https://i.pinimg.com/236x/4e/96/co/4e96cof103a1e2e8fbad1e6045e072db--trading-cards-turkey.jpg> (Erişim tarihi: 20.01.2018)

Resim 5: Liebig reklam kartı, Asyalı kadınlar / Dünya Halkları serisinden Türkiye, 1872 <http://www.seocom.com/postcard/ephemera/liebig2.jpg> (Erişim tarihi: 20.01.2018)

Resim 6: Oryantalist bir fotoğraftan ayrıntı, <http://pirojok.net/interesting/17403-stambul-vtoroy-poloviny-19-go-veka.html> (Erişim tarihi: 20.01.2018)

Resim 7: Fatima isimli oryantalist sigaranın reklamı, <https://i.pinimg.com/originals/e4/48/e9/e448e9b6fc59fc6836770825448b1978.jpg> (Erişim tarihi: 20.01.2018)

Resim 8: Liebig reklam kartı, Dardanel (Çanakkale) serisinden Seddülbahir, 1911, <http://www.flickrriver.com/photos/44841559@N03/sets/72157624837280755/> (Erişim tarihi: 20.01.2018)

Resim 9: Liebig reklam kartı, Dardanel (Çanakkale) serisinden Kumkale, 1911, <http://www.flickrriver.com/photos/44841559@N03/sets/72157624837280755/> (Erişim tarihi: 20.01.2018)

Resim 10: F.A.Bridgman (1847-1928), Cezayirli İki Kadın <https://i.pinimg.com/originals/ca/7a/86/ca7a866e30a4ad64d4dff5042586ebda.jpg> (Erişim tarihi: 20.01.2018)

Resim 11: Liebig reklam kartı, Dardanel (Çanakkale) serisinden Kilitbahir, 1911 <http://www.flickrriver.com/photos/44841559@N03/sets/72157624837280755/> (Erişim tarihi: 20.01.2018)

Resim 12: Liebig reklam kartı, Dardanel (Çanakkale) serisinden Çanakkale, 1911 <http://www.flickrriver.com/photos/44841559@N03/sets/72157624837280755/> (Erişim tarihi: 20.01.2018)

Resim 13: Liebig reklam kartı, Dardanel (Çanakkale) serisinden Gelibolu, 1911 <http://www.flickrriver.com/photos/44841559@N03/sets/72157624837280755/> (Erişim tarihi: 20.01.2018)

Resim 14: J.L.Gérome (1824-1904), Camide Dua Eden/ Müezzin, Kahire <https://i.pinimg.com/originals/59/4a/b3/594ab36565f19e1e33866906cb3f2b67.jpg> (Erişim tarihi: 20.01.2018)

Resim 15: Liebig reklam kartı, Dardanel (Çanakkale) serisinden Kale Sultaniye, 1911 <http://www.flickrriver.com/photos/44841559@N03/sets/72157624837280755/> (Erişim tarihi: 20.01.2018)

Resim 16: Liebig reklam kartı, Türkiye serisinden Arnavut Dansı, 1910 https://yandex.com.tr/gorsel/search?from=&cbir_id=1071192%2FQysaH-EcvyFQOUFwsgNWww&img_url=www.janusauctions.com%2FImages%2FShop%2F4%2FProduct%2F1524%2F710.jpg&rpt=imagelike (Erişim tarihi: 20.06.2018)

Resim 17: Liebig reklam kartı, Türkiye serisinden Buğday harmanı, 1910 <http://maviboncuk.blogspot.com/2013/08/more-liebig-trade-cards.html#!/2013/08/more-liebig-trade-cards.html> (Erişim tarihi: 20.06.2018)

Resim 18: Liebig reklam kartı, Türkiye serisinden Bir Caminin içi, 1910 <https://picclick.co.uk/Liebig-French-Trade-Card-Turkey-Turkish-Interior-of-163059781388.html> (Erişim tarihi: 20.06.2018)

Resim 19: Liebig reklam kartı, Türkiye serisinden İstanbul'da Büyük Pazar /Kapalıçarşı, 1910 <https://lebrecht.mediastorehouse.com/p/74/turkey-grand-bazaar-istanbul-7682259.jpg> (Erişim tarihi: 20.06.2018)

Resim 20: T.Allom (1804-1872), Kapalıçarşı'da Kalpakçılar Caddesi <https://i.pinimg.com/originals/5d/cb/9e/5dcb9e8d0210d89cda4b44474efc17fb.jpg> (Erişim tarihi: 20.01.2018)

Resim 21: Sébah & Joaillier, İstanbul Kapalıçarşı fotoğrafı <http://www.photorientalist.org/wp-content/uploads/2015/08/MWD004a2-e1448728040183.jpg> (Erişim tarihi: 20.01.2018)

Resim 22: Liebig reklam kartı, Türkiye serisinden Sultan Ahmed çeşmesi/ III.Ahmed çeşmesi, 1910 <http://maviboncuk.blogspot.com/2013/08/more-liebig-trade-cards.html#!/2013/08/more-liebig-trade-cards.html> (Erişim tarihi: 20.06.2018)

Resim 23: R.Ernst (1854-1932), III.Ahmed Çeşmesi, <https://cdn.shopify.com/sfiles/1/1011/8136/products/Rudolph-Ernst-The-Fountain-of-Ahmed-Iii-Istanbul.jpg?v=1503390088> (Erişim tarihi: 20.01.2018)

Resim 24: Liebig reklam kartı, Türkiye serisinden Zengin bir Türk Haremi, 1910 <http://www.bing.com/images/search?view=detailV2&ccid=9NmUXODJ&id=EE7ED25433C9F94F3D20926009058E5BC6D5877D&thid=OIP.9NmUXODJTn9-BqyvjkOjngHaFJ&mediaurl=http%3a%2f%2fwww.flyingpioneers.com%2fvieuxpapiers%2fc10904.jpg&exp=417&expw=600&q=liebig+turkey&simid=607998257173956551&selectedIndex=29&ajaxhist=0> (Erişim tarihi: 20.06.2018)

Resim 25: F.Goodall (1822-1904), Haremde Yeni Bir Işık, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/83/Frederick_Goodall_-_A_New_Light_in_the_Harem.JPG (Erişim tarihi: 20.01.2018)

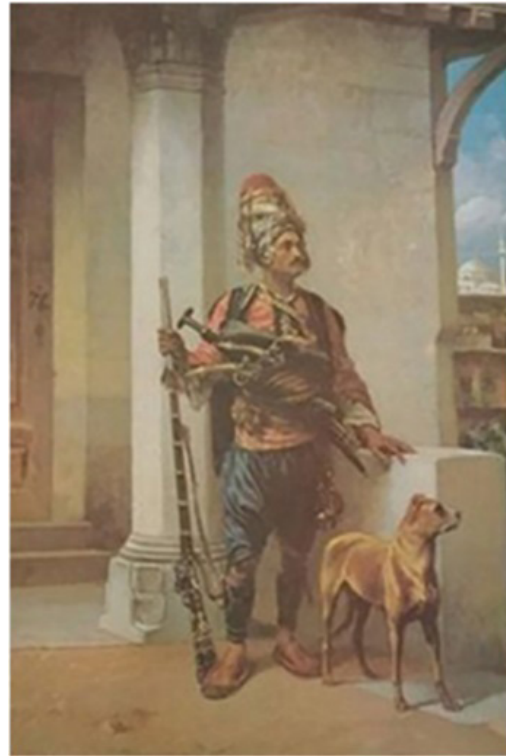
RESİMLER

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

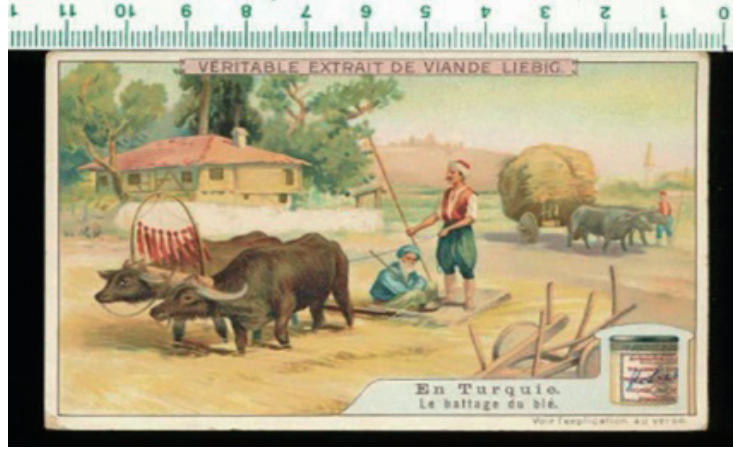
Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

Resim 19

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25